

Мовна ситуація у смт. Ріпки (Чернігівська область): результати дослідження фокус-групи

Сальваторе Дель Гаудіо

Київський університет імені Бориса Грінченка

Переклад з англійської Поліни Кириллової

Анотація: Ця стаття висвітлює результати нещодавніх фокус-групових інтерв'ю щодо вживання мови, проведених у смт. Ріпки та у прилеглих селищах, які знаходяться у північно-західній частині Чернігівської області у північно-центральної Україні. Ця науково-дослідна робота доповнює більш масштабне дослідження, присвячене аналізу мовної ситуації у цьому регіоні, яке було покликане досягти глибшого розуміння мовних уподобань (включно з прихованою мовною ідеологією) мешканців цієї адміністративно-територіальної одиниці. Ця місцевість цікава з точки зору діалектології та соціолінгвістики, оскільки тут співіснує кілька різновидів мови. Це також є наслідком географічного сусідства трьох головних східнослов'янських країн: України, Білорусі та Російської Федерації. Якісні дані, отримані від чотирьох фокус-груп у Ріпкинській загальноосвітній школі, мають особливе значення, оскільки вони пояснюють вибір мови/діалекту мовцями, тим самим додаючи відомості до попередньо окресленої своєрідної мовної ситуації, яка склалась у цьому районі.

Ключові слова: фокус-група, мовна ситуація, Ріпки (Чернігівська область), українська, російська, білоруська.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Ця стаття продовжує серію досліджень, присвячених мовній ситуації у Ріпкинському районі: він охоплює власне селище міського типу Ріпки, яке також є районним центром Ріпкинського району, та довколишні села. Ріпкинський район знаходиться у північно-західній частині Чернігівської області. Ця адміністративно-територіальна одиниця межує з Гомельською областю в Білорусі і знаходиться неподалік від Російської Федерації. Наведені нижче відомості, одержані від респондентів із чотирьох міні-фокус-груп, доповнюють значний попередній внесок автора у аналіз мовної ситуації у Ріпках та їхніх сільських околицях (Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Мовна ситуація» («Language Situation»)).

Дослідження мовної ситуації в Ріпках та околицях охоплювало такі взаємопов'язані аспекти¹: вибір мови, розповсюдження й поширення мови на цій території, взаємозв'язок між місцевими діалектами² та стандартизованими формами мов, якими спілкуються на прикордонних територіях (українською, білоруською та російською), та надання характеристики місцевому (-им) діалекту (-ам) відносно українсько-російсько- (білоруського) змішаного мовлення – «Суржика»³.

У попередньому дослідженні⁴ було продемонстровано, що вибір мови та розповсюдження й поширення мови на цій території характеризуються безліччю різновидів мови, які відрізняють цю місцевість від інших південних районів цієї ж області або від інших регіонів центральної України. Окрім співіснування типового українсько-російського білінгвізму⁵ та форм змішаного мовлення та місцевого (-их) діалекту (-ів) у цій місцевості, усталені місцеві діалекти і змішане мовлення, що на них базується, теж історично перебували під впливом різновидів білоруської мови.

Український переклад виконано в рамках навчально-виробничої практики студентів-магістрів з перекладу та редагування, яка є частиною освітньої програми «Художній переклад з англійської мови, літературне редагування та менеджмент перекладацьких проєктів» кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Керівники навчально-виробничої практики: д.філол.н., професор Лада Коломієць, к.філол.н., асистент Олена Підгрушна.

¹ Паралельно, завданням є вдосконалення соціолінгвістичної бази з метою інтеграції конкретних діалектних досліджень.

² Хоча кожен діалект представляє на своєму мікрорівні мінімальний ступінь варіативності, зазвичай можна говорити про «діалект» в однині, якщо розглядати його цілком. Таке використання відповідало б західноєвропейським діалектним дослідженням. Проте, як уже було згадано в іншому джерелі, ми дотримуємось терміну, який використовується в східнослов'янській традиції (див. Дель Гаудіо (Дель Гаудіо), «Українсько-російська змішана мова» («Украинско-русская смешанная речь»)).

³ Використання лапок зі словом «Суржик» свідчить про нелінгвістичне походження назви, що позначає цей змішаний різновид, і про те, що соціолінгвістичні наслідки цього терміна залишаються певною мірою спірними у професійній літературі. Однак для читача-неспеціаліста варто підкреслити, що слово «Суржик» вказує в першу чергу на українсько-російський змішаний код, що базується на українській мові з додаванням російських елементів (гібридні дериваційні форми, лексеми тощо).

⁴ Пор. Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Між трьома мовами» («Between Three Languages») і «Мовна ситуація» («Language Situation»).

⁵ Тут використовуємо термін «білінгвізм» замість більш поширеного в Північній Америці «білінгвалізм».

Окрім специфіки розглянутого лінгвістичного діалекту (діалектів), якими головним чином послуговуються у традиційній формі носії старшого покоління (65-90 років), чия кількість постійно зменшується, більшість респондентів у попередніх дослідженнях також використовували вищезгадану змішану мову, поряд із регіоналізованими різновидами української та російської мов. Цифри, отримані в ході супутнього дослідження, чітко показують, що близько 50% респондентів (із усіх вікових груп) стверджували, що говорять діалектом в повсякденному житті. Мовні варіанти іншої половини респондентів виявили складнішу картину (Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Мовна ситуація» («Language Situation»)).

Усвідомлення того, що використовується змішаний код, є більш характерним для середнього і молодого (14-45 років), аніж для старшого покоління. Було виявлено, що літні люди більше дотримуються свого діалекту, ніж молоді носії, і багато хто у своєму описі сприйняття діалекту⁶ визнав, що він також схожий на білоруський (як показали поточні та попередні дослідження). Також з'ясувалося, що мовці середнього віку використовували найширший діапазон мовного вибору: від «автентичного»/справжнього діалекту (дуже обмеженого) до змішаної мови.

Молодь схильна пов'язувати свою змішану мову та/або діалект більш безпосередньо з українською та російською мовами й рідко з білоруською. Було також зазначено, що молоді респонденти (14-30 років) частіше говорять російською в більшості ситуативних контекстів. А проте, невелика, але зростаюча меншість добре освічених молодих мовців обирає українську мову. Тому були організовані міні-фокус-групи, щоб отримати глибше уявлення про мовну поведінку молоді/підлітків (вибір і використання) на обраній території/в обраній сфері.

Стаття складається з трьох розділів. У першому розглянуто методологічне значення використання фокус-групових інтерв'ю під час проведення соціолінгвістичного опитування та наведено транскрипції найважливіших уривків записаних інтерв'ю. Отримані дані аналізуються у другому розділі. Третій розділ містить коментар щодо специфічних особливостей мовлення деяких учасників фокус-груп.

⁶ Пор. Престон.

1. ФОКУС-ГРУПА: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Фокус-група з підлітків чоловічої та жіночої статей (учнів старших класів) була сформована на основі важливих для дослідження характеристик. Групу, у якій автор був дослідником та модератором водночас, створили навесні 2018 року в Ріпкинській загальноосвітній школі № 2.⁷

Попередні дослідження фокус-груп свідчать, що підлітків слід об'єднувати у менші групи, ніж дорослих. Інтерв'ю з ними також повинні бути коротшим (Смітсон (Smithson) 358; Кругер (Kruger)). У цьому випадку мова йшла про міні-фокус-групи, оскільки шкільна адміністрація дозволила провести чотири інтерв'ю з чотирма учнями одночасно. Кожна розмова тривала від 20 до 30 хвилин. Учасниками були особи чоловічої та жіночої статі у віці від 14 до 16 років.

Тему для обговорення обрали заздалегідь. Лише релевантні для дослідження уривки розмов були записані і будуть приведені нижче. Перш ніж розпочати діалог, автор намагався розслабити учасників невеличкою розмовою. Школярів також поінформували про мету дослідження та причину їхньої участі. Це було зроблено з метою зменшити напруженість учасників перед початком інтерв'ю та поступово ознайомити їх із темою, створивши таким чином більш спокійну атмосферу. Незважаючи на докладені зусилля, деякі школярі чоловічої статі здавалися дещо напруженими (або недостатньо зацікавленими в розмові) і не змогли вільно відповідати на запитання. Це було особливо помітно, коли ввімкнули диктофон, хоч і автор намагався відволікти підлітків. Саме тому розмова в певних моментах більше нагадує неструктуроване інтерв'ю із визначеними наперед питаннями, ніж справжнє обговорення у фокус-групі. Інші учасники, навпаки, брали більш активну участь у розмові та ділилися інформативним матеріалом.

Відповіді, які були обрані учасниками фокус-груп та перевірені на другому етапі місцевими вчителями⁸ української мови та літератури, заповнили інформаційні прогалини анкети⁹ і підтвердили деякі попередні робочі гіпотези (пор. Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Між трьома

⁷ Хотілося б ще раз подякувати працівникам школи за їхню підтримку та допомогу, зокрема директору школи Сергієві Лебедьку, учителям української мови Олександрові Хололієнку, Тетяні Минько, Тетяні Мороз та їхнім колегам.

⁸ Дискусія про мовну ситуацію в цій галузі була проведена окремо з вчителями української мови місцевих шкіл.

⁹ Анкета передувала фокус-групам. Сто п'ятдесят анкет були розповсюджені в селах, що належать до Ріпкинського району, де автор також збирав дані про діалекти, та в місті Ріпки.

мовами» («Between Three Languages») 83–86 та «Мовна ситуація» («Language Situation»). Згідно з ними, ціла область, окрім типового для деяких регіонів України асиметричного українсько-російського білінгвізму, де українська та російська охоплюють різні функціональні сфери, може характеризуватися багатомовністю. Тут різні мовні коди накладаються один на одного і/або обираються відповідно до серії змінних, наведених нижче:

- 1) місцевий діалект(и) і/або мікродіалекти;
- 2) різний ступінь змішаного мовлення на основі місцевого (-их) діалекту (-ів) із домішкою українських, російських та білоруських рис (пор. поняття «прототип суржика»);
- 3) українська мова з місцевими/регіональними особливостями, тобто регіональний різновид української мови поряд із сучасною літературною українською мовою;
- 4) українізований або «національний» різновид російської мови, типовий для більшості українських регіонів, визначений у спеціалізованій літературі як «українська російська».

1.1. Розшифровка фрагментів інтерв'ю

М позначає модератора, а Р – респондента. Прямі відповіді учасників виділено курсивом.

Перша група: 4 респонденти (2 жіночої статі + 2 чоловічої статі).

М. Ваша «мова» збігається з «мовою» старих людей?

Р. *Не дуже.*

М. А ваша місцева говірка містить білоруські елементи, чи вона ближче до української мови?

Р. *До української.*

М. На вашу думку, це змішана говірка чи говірка і все?

Р. *Змішана.*

М. А старі люди по-інакшому розмовляють?

Р. *Різниця є, але не дуже велика.*

М. А Ви якою мовою розмовляєте?

Р. *На говірці.*

М. А з друзями в школі?

Р. *Теж!*

М. А з викладачами?

Р. *Українською!*

М. А російською взагалі не розмовляєте? Дуже часто чую російську.

Р. *Ні!*

М. Це не Ви, так?

М. А на яку мову більше схожа ваша говірка? На білоруську, на українську чи на російську?

М. Ви інколи розмовляєте змішаною мовою? Суржиковатою?

Р. *Так.*

М. Як ви відрізняєте змішану мову від вашої говірки? Чи для вас це одне і теж?

Р. *Схожі.*

М. Ваша говірка рівною мірою схожа на російську, білоруську та українську? Чи важко судити?

Р. *На українську!*

Р. *На російську!*

М. А Ви?

Р. *Тож!*

М. А Ви якою мовою почали говорити у дитинстві?

Р. *На говірці.*

М. Крім говірки, які інші мови Ви вважаєте рідними?

Р. *Українську.*

М. Хто частіше використовує місцеву говірку?

Р. *Чоловики і жінки рівною мірою.*

В Ріпках, у Чернігові люди розмовляють більше російською. А у селах, ні! Більше говіркою, а я говорю говіркою.

М. А молоді люди, як Ви?

Р. *Я більше говіркою.*

М. По різному буває? Від чого це залежить?

Р. *Даже не знаю.*

Друга група: 4 респонденти (2 чоловічої статі+2 жіночої статі)

М. Тобто, про вашу... Якою мовою розмовляєте, Ви сказали?

Р. *На суржике!*

М. На основі якої / якого?

Р. *Український (українською), руський (російською), білоруський (білоруською).*

М. І молоді люди усі так говорять у Ріпках?

Р. *Є такі на українській мові, є на руській. Є смесь, я не знаю...*

М. А старі люди ще розмовляють говіркою?

Р. *Да! (М. А молоді вживають її менше.)*

М. А я на вулиці чую часто російську мову. У Ріпках більше російська мова?

Р. *Да! В Ріпках більше (російська). Це зв'язана (пов'язано) з тим, що рядом Біларусь і російська границя з Черніговим.*

М. Але більше молоді люди розмовляють російською, так? А старі люди менше.

Р. *Да!*

М. А у вас у селі, як там?

Р. *Більш теж суржиком.*

М. Це молоді?

Р. *Молоді. А старі, дак більш українську мову.*

М. Тобто, місцевий діалект, так?

Р. *Так, місцевий діалект.*

М. Хто частіше розмовляє місцевою говіркою, жінки чи чоловіки?

Р. *Однаково, еслі однаковий «возраст» (вік).*

М. Дякую!

Третя група: 4 респонденти чоловічої статі

М. Яку мову Ви, в основному, використовуєте кожен день?

Р. *Суржик.*

М. Це на основі російської, української, білоруської чи більше ...?

Р. *Це на основі української, російської, білоруської...*

М. А у містечках де ви живете, це село, молодь як розмовляє?

Р. *Так само, майже український.*

М. В школі, на коридорах так само і є російська. А у Ріпках?

Р. *Більше російська.*

М. А старі люди розмовляють говіркою?

Р. *Суржик.*

М. Місцевим діалектом? Чи є у вас різниця між ними? У вас розрізняють місцеву говірку від суржика? У чому полягає різниця, на Вашу думку?

Р. *Кожна людина, кожну річ висловує по-своєму.*

Р. *То як.*

М. А ваші батьки як говорять?

Р. *Суржик.*

М. Де панує російська мова?

У *Чернігові.*

М. Але я помітив, що у транспорті тут по-різному буває.

М. А у Чернігові?

Р. *Українська і російська.*

М. У Рі(є)пках?

Р. *Суржик або на російській.*

М. А у селах?

Р. *Українська.*

М. А місцевий діалект для старих людей, да?

Р. *Да.*

М. Ви відрізняєте суржик від діалекту?

Р. Так.

М. А як...?

Р. Ну, це ... проста, так як я щас гавару і так є.

Р. Відрізняємо на основі акцента. Зрозуміло, що відрізняється.

Четверта група: 4 респонденти жіночої статі¹⁰

М. Якою мовою Ви розмовляєте?

Р. Змішана мова: українська, російська, білоруська.

М. Так? А Ви?

Р. Теж змішана з частинками російської мови більше.

М. Чи відрізняється, як ви говорите, скажімо так, від говірки людей похилого віку?

Р. Так, відрізняється.

М. У чому?

Р. Старі люди більш розмовляють ... вони завжди пом'якшують. Наприклад, якщо ми кажемо: мене, тебе..., старші люди кажуть м'єніє, т'є(а)біє...

М. Ближче до білоруської. Більше білоруських елементів, так?

М. Чи є дзекання і цекання у старих людей?

Р. Деколи зустрічається.

М. Наприклад?

Р. Коли ходжу до бабусі.

Р. Т'ані(е)р.

Р. Більше українська, а місцевий діалект—(це) для старих людей.

М. А ви розрізняєте суржик від діалекта?

Р. Так!

М. А як?

Р. Слова, вимова...

2. АНАЛІЗ І РЕЗУЛЬТАТИ ФОКУС-ГРУП

Перша фокус-група та інші учасники наступних дискусій продемонстрували, що мовці (у цьому випадку молоді люди) здебільшого не особливо обізнані про варіант мови, який вони використовують щодня. Їхні відповіді були здебільшого шаблонними і підлаштовувалися під загальний ритм розмови та думки інших учасників. Не було помітно, що учасники критично підходили до теми

¹⁰ Найбільш змістовне обговорення відбулося саме в цій групі респонденток. Найважливіші висновки наведено в цій статті.

дискусії. Цей передбачуваний результат було підтверджено висновками анкетування та усних співбесід, проведених у цій галузі за останні кілька років. Складається враження, що більшість респондентів у цих анкетах рідко замислюються над характеристиками свого місцевого діалекту та ступенем подібності, який він поділяє з іншими мовними варіантами, типовими для цього регіону, як-от українська, російська та, меншою мірою, білоруська (Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Мовна ситуація» («Language Situation»)).

Окрім декількох впевнених відповідей щодо (1) використання діалекту у щоденному спілкуванні, наприклад, із сім'єю та друзями, та (2) використання української при спілкуванні з учителями, респонденти не робили конкретних тверджень і не виказували особливого інтересу до обговорення. Вони не змогли описати свій діалект та риси, що відрізняють його від змішаної мови. У той же час, деякі респонденти зауважили, що в їхньому діалекті немає елементів білоруської мови, і він ближчий до української. Вони також згадали змішану мову з рисами «Суржика» (пор. укр. просторіччя «суржиковатою мовою»).

Паралельні діалектні дослідження, що проводилися в цьому регіоні, довели, що традиційні місцеві діалекти, якими говорять старші респонденти, зникають, і можна помітити процес уподібнення цих діалектів до української мови. З іншого боку, історично обумовлені риси, які традиційні місцеві діалекти розділяють із південними російськими діалектами, навпаки стають більш помітними через значний вплив російської мови в різних частинах України, зокрема на цій прикордонній території. Результатом цього стала українсько-російська змішана мова («Суржик»), з якої поступово зникли типові білоруські риси, наявні у традиційному діалекті.

Респонденти з фокус-груп не відповіли на запитання, чи говорять вони російською. Протягом останніх двох десятиліть у більшості україномовних шкіл було помічене небажання учнів відкрито визнавати вживання російської. Це небажання було посилене російсько-українським військовим конфліктом у 2014 році.

Серед російської, білоруської та української мов респондентки визначили українську як найбільш подібну на місцевий діалект, а респонденти – російську. Цей вибір ще раз підтверджує, що чоловіки схильні надавати перевагу російській (точніше, українізованому або регіональному мовному варіанту російської) у щоденному спілкуванні¹¹. Одна з респонденток заявила, що частіше використовує місцевий діалект вдома (у селі). Фокус-групи дійшли висновку, що

¹¹ Це твердження базується на спостереженні за учасниками та більш актуальних даних, які все ще підлягають аналізу.

російська більш розповсюджена в Ріпках (районному центрі), ніж у менших населених пунктах району.

Респонденти із *другої* фокус-групи були більш обізнані про різновид мови, який використовують при щоденному спілкуванні. Одна з учасниць навіть впевнено заявила, що вона, фактично, розмовляє на діалекті. Вона також визнала, що російська мова є дуже розповсюдженою у смт. Ріпки та у м. Чернігові (головний обласний центр)¹². Однак, вона не могла пояснити фактори, які визначають або зумовлюють її мовний вибір.

При обговоренні змішаної мови («Суржика»), усі респонденти погодилися, що він включає в себе елементи української та російської, а також білоруської мов. Тут, термін «Суржик» варто розуміти як більш традиційну форму (варіант) змішування мов, яка незначною мірою відрізняється від традиційного місцевого діалекту (діалектів); у ньому також наявні елементи білоруської мови, але процес конвергентності між українською та російською мовами є очевидним (пор. поняття «прототипного Суржика»)¹³.

На запитання, чи всі молоді люди говорять у подібній манері, чоловіки-респонденти відповіли, що вибір мови залежить від багатьох факторів: є ті, хто говорять українською, ті, хто говорять російською, а також існує змішана мова. На пряме питання, чи люди похилого віку все ще говорять діалектом, респонденти дали одностайну ствердну відповідь. Коли модератор зазначив, що на вулицях Ріпок часто можна почути російську, респонденти погодилися та додали, що Ріпкинський район розташований на перетині різних кордонів: України, Білорусі та Росії. Респонденти з фокусної групи з неохотою визнали, що російська залишається найчастішим мовним вибором серед молоді, особливо в місті.

Респонденти чоловічої статі підтвердили, що змішане мовлення є розповсюдженим серед молодших поколінь у селах і погодилися, що люди старшого віку говорять більш чистою українською¹⁴. На запитання, чи вони мали на увазі місцевий діалект, їхня відповідь була одногосною. Один із учасників заявив: «Люди одного віку схильні говорити однією й тією самою мовою».

Третя фокус-група складалася з чотирьох учасників чоловічої статі. Усі респонденти чітко зазначили, що вони використовують «Суржик» для спілкування, та додали, що їхня ідіома базується на

¹² Див. Дель Гаудіо (Del Gaudio) «Обрис» («An Outline»).

¹³ Див. Дель Гаудіо (Del Gaudio) «Про суржик» («On the Nature of Suržyk») 19-20.

¹⁴ Тут, як вже було зазначено у попередніх дослідженнях, поняття «українська мова» слід розуміти скоріше як традиційну місцеву розмовну мову; це можна розглядати майже як синонім до діалектного варіанту української мови.

українській, російській та білоруській мовах. Знову ж таки, переважання російської мови у Ріпках та Чернігові зумовлене наближеністю цих двох населених пунктів до кордонів держав. Під час обговорення респонденти чоловічої статі визнали, що змішування мов («Суржик») є більш вживаним серед представників молодшого покоління, в той час як люди старшого віку розмовляють «більш чистою» українською мовою¹⁵. Коли один із учасників завагався сказати «українська мова», модератор натомість запропонував термін «місцевий діалект». Респонденти, здавалося, погодилися (судячи з невербальних способів комунікації). Деякі респонденти не бажали давати чіткі визначення різновиду мови, які вони використовують. Залишається незрозумілим, чи відмова називати вживаний варіант мови зумовлена недостатнім спостереженнями за власним мовленням або страхом сказати щось «ідеологічно» неправильне. Перше припущення є більш вірогідним.

Респонденти третьої фокусної групи також визначили українську як свою рідну мову. Однак, усі вони відмітили, що в їхньому районі вживають різні мовні коди – українську, російську та змішану мови (вони не стали вживати слово «Суржик»).

Цими мовними різновидами характеризується мовлення молодого населення як у Ріпках, так і в сусідніх селищах. Поза школою учні також говорять змішаною або російською мовою. Усі люди схильні надавати перевагу місцевій манері мовлення. Респонденти підтвердили, що на вулицях смт. Ріпки водії та продавці часто говорять російською (або регіональним варіантом російської).

Респонденти визначили місцеву говірку як мову, якою спілкується старше покоління. Однак у селах (у Ріпкинському районі включно) молодше покоління надає перевагу «Суржику», а старше використовує місцеву говірку. Респонденти проігнорували питання про частоту вживання діалекту. Вони невпевнено відмітили, що діалектом розмовляє однакова кількість представників чоловічої та жіночої статі. Ці результати відповідають даним, отриманим у ході попередніх опитувань (Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Мовна ситуація» («Language Situation»)).

Респонденти заявили, що у Ріпках та Чернігові в основному говорять російською та українською, причому російська переважає; у Ріпках, крім російської та української, говорять також «Суржилом». Місцевим діалектом набагато частіше розмовляють у селах Ріпкинського району. Респонденти запевнили, що здатні відрізнити місцевий діалект від «Суржику», але їм було складно перерахувати ці

¹⁵ Див. помітку вище.

відмінності, коли їм поставили відповідне запитання. Усі вони погодилися, що мовлення старшого покоління має в собі низку елементів білоруської мови. Також вони апріорі вважають, що покоління, до якого належать їхні батьки, говорить змішаною мовою. Отже, російська мова переважає в Чернігові та частково у Ріпках, де також розповсюджена змішана мова, хоча при повсякденному спілкуванні там можуть використовувати й українську. Місцевий діалект переважає у селищах міського типу, і молоде покоління вважає його подібним до української мови.

У ході обговорень респонденти все ж згадали особливий «акцент»¹⁶ у мовленні старшого покоління. Вони також заявили, що можуть відрізнити діалект від «Суржику» на основі фонетичних рис. Тут термін «акцент» слід інтерпретувати як фонетичний рівень. Інакше кажучи, вони можуть відрізнити діалект від «Суржика» на основі фонетичних рис.

Подібним чином чотири респондентки у **четвертій** фокусній групі описали змішану мову як поєднання елементів української, російської та білоруської мов¹⁷. «Ми розмовляємо змішаною мовою на основі української, російської та білоруської». Ці чотири респондентки, які продемонстрували високий рівень мовної свідомості, заявили, що здатні відрізнити місцевий діалект від змішаної мови («Суржику»), в основному спираючись на фонетичну та лексичну складові («вимову та слова»).

Вони пояснили модератору різницю між місцевим (традиційним) діалектом (або діалектами) та змішаною мовою («Суржиком») декількома влучними прикладами¹⁸. У якості прикладів виступали лексеми, типові для місцевих говірок (як і для споріднених білоруських діалектів): займенники та прислівники. Правильність наведених прикладів була підтверджена паралельними дослідженнями діалектів.

Припущення про більшу схильність молодого покоління до української та російської, ніж до білоруської було релевантним, адже воно підтвердило, що населення Ріпок та сусідніх населених пунктів надавало перевагу саме українській та російській останні три чи чотири десятиліття. Респонденти також підтвердили наявність спорадичних фонетичних рис, типових для білоруської мови, такі як

¹⁶ Тут термін «акцент» включає в себе фонетично-фонологічний рівень.

¹⁷ Наведено лише найголовніші частини обговорення.

¹⁸ Надані приклади в основному стосуються фонетичної реалізації конкретних особових займенників та прислівників, характерних для цих місцевих діалектів, таких як «мене», «тебе/тябе», «тјапер», а також окремих лексичних одиниць.

«дзекання» та «цекання», у північних районах Чернігівської області¹⁹. Отже, респонденти дійшли висновку, що:

- 1) російська мова переважає в Чернігові;
- 2) змішана мова більш поширена в Ріпках;
- 3) традиційний діалект із елементами білоруської більш характерний для селищ Ріпкинського району.

Останню частину цього активного обговорення було продовжено російською, тому що деякі з респондентів спонтанно переходили на цю мову.

3. ПРИМІТКИ ЩОДО МОВЛЕННЯ РЕСПОНДЕНТІВ

У мовленні деяких респондентів, особливо з першої та другої фокусної групи, наявні певні відхилення від стандартної української мови. Найбільш очевидні відхилення присутні в прислівниках і частках: «даже не знаю» було використано замість «навіть не знаю»; «тоже» було використано замість «теж»; ствердна частка «да» була використана замість «так»; наявні прийменники та сполучники «дак», «если»; іменники «смесь», «возраст»; дієслова «связана» з «аканням» та глухою [с], як в російській, замість «зв'язано» або більш коректного варіанту – «пов'язано». Так, у розмовній не літературній українській прислівник «тоже» замінює «теж» у різних центральних регіонах північної України; ствердне слово «да» широко використовується навіть у «чистій» українській мові, і не лише у Чернігівській області, а й у Києві. Старше покоління мовців надає перевагу розмовному сполучнику «если» замість «якщо». Сполучник «дак» (що означає таким чином, отже або подібним чином) – це типовий діалектизм Полісся. У випадку іменників «смесь» і «возраст» можна синхронно говорити про приклад російських слів в українській мові. Однак, слід зазначити, що це – єдині діалектні варіанти, які використовують мовці на міжрегіональному рівні.

Слід звернути увагу на розмовні синтаксичні конструкції, що вказують на мову, якою говорить людина: «на українській мові», «на російській», «на говірці». Рекомендований стандарт сучасної української мови вимагає вживання орудного відмінка без прийменника в цих конструкціях: «українською мовою», «російською мовою». Конструкції, які були згадані вище, сьогодні вважаються

¹⁹ Мій новий лінгвістичний аналіз типових діалектних рис на цій території виявив спонтанні випадки «цекання» та рідкі випадки «дзекання».

синтаксичними кальками російської мови: «*на русском языке*», «*на украинском языке*».

Усі вищезгадані елементи, а також гібридні морфеми, змішані синтаксичні конструкції та питома російські лексеми та вирази формують змішану мову, відому як українсько-російський «Суржик». Це було підтверджено респондентами, які говорять сучасною українською мовою і при цьому не мають достатніх знань із лінгвістики (історії мови та діалектів). Однак, більш детальний діахронічний та синхронічний аналіз (не наведений в цій статті) показує, що більшість описаних елементів є характерною для багатьох українських діалектних, історичних та розмовних варіантів мови на території центрально-північної частини України. Формальний збіг цих елементів не обов'язково означає чітке розмежування між російською та українською мовами. Насправді, змішана мова часто об'єднує в собі не лише гібридні елементи та елементи російської мови, а й велику кількість нестандартних (субстандартних) форм української мови: розмовні слова, діалектизми, архаїзми тощо, характерні для певного діалектного континууму²⁰.

Висновки

Невеликі фокусні групи в цілому підтвердили попередні результати досліджень автора про мовну ситуацію у смт. Ріпки та прилеглих територіях. Стандартною українською мовою говорить меншість (яка поступово стає більш чисельною), тобто випускники ЗВО та молоді спеціалісти 23-28 років. Вибір мови залежить від низки факторів, таких як освіта, вік, професія та рівень мобільності.

Навіть респонденти визнали, що молоді шкільні вчителі, лікарі та певною мірою держслужбовці сьогодні говорять стандартною українською більше, ніж у минулому. У той же час більшість респондентів із фокус-груп не наважувалися визнати, що самі надають перевагу російській мові. Модератору неодноразово доводилося порушувати питання використання російської мови, адже учні неохоче надавали інформацію з цієї теми. Таке ставлення до російської мови можна пояснити відносно свідомою ідеологічною позицією, яка сформувалася після подій 2013-14 рр. (Євромайдан/Революція гідності; анексія Криму Росією тощо), або про-українською орієнтацією школи, в якій навчаються учні.

²⁰ Див. Дель Гаудіо (Del Gaudio) «Про суржик» («On the Nature of Suržyk») і «Поняття «діалекту»» («The Concept of «Dialect»»).

Однак, російська мова (з місцевими та регіональними рисами, пор. поняття українського варіанту російської мови) все ж продовжує бути мовою щоденного напівофіційного спілкування у смт. Ріпки та рідше у прилеглих поселеннях. Російська є головною мовою спілкування серед населення середнього віку (35-50 років). Російською розмовляють у місцевому транспорті, із іноземцями або біля державних кордонів, де вона грає роль *lingua franca* «Східних слов'ян». Із іншого боку, у невеликих поселеннях, розкиданих навколо районного центру та розташованих біля українсько-білоруського політичного кордону, наявні традиційні місцеві говірки та різні форми змішаної мови, зокрема серед респондентів середнього віку та представників старшого покоління (50-90 років).

Робота з фокус-групами показала, що більшість населення Ріпок не має чіткого уявлення про те, що «слід розуміти як місцевий діалект», і насилу може відрізнити місцевий діалект від змішаної мови чи чітко охарактеризувати його. Більшість представників молодших поколінь схильні описувати свою місцеву розмовну мову одним словом «Суржик». Однак коли респондентів попросили дати визначення/пояснити різницю між їхньою мовою та мовою старшого покоління, учасники з більш розвиненою мовною свідомістю змогли відмежувати власну мову від мови старших поколінь на основі конкретних прикладів. Це розмежування зачіпає фонетичний рівень (напр. артикуляція/вимова голосних, приголосних та дифтонгів) та лексичні рівні.

Це дослідження продемонструвало, що молоде населення Ріпкинського району вважає свою мову ближчою до української та російської, ніж до білоруської. Респонденти з фокус-груп рідко згадували елементи білоруської, тобто спільні риси традиційних місцевих діалектів та відповідних білоруських діалектів, що свідчить про поточне уподібнення розмовної мови молодшого покоління саме до української та російської. Цей висновок, підкріплений більш актуальними даними (Дель Гаудіо (Del Gaudio), «Між» («Zwischen») 48, 51), підтверджує ці попередні спостереження. З точки зору діалектології, це означає вилучення питомо білоруських рис із місцевих варіантів мови. З соціальної та психологічної точки зору, це можна також пояснити недостатньою обізнаністю про риси, які слід називати «білоруськими», або відмовою від використання цього визначення з огляду на дедалі меншу кількість таких спільних рис.

Список використаної літератури

- Дель Гаудио, Сальваторе. «Украинско-русская смешанная речь «суржик» в системе взаимодействия украинского и русского языков». *Slověne*, том 4, № 2, 2015, с. 211-46.
- Del Gaudio, Salvatore. «Between Three Languages, Dialects and Forms of Mixed Speech: Language and Dialect Contacts in Ukrainian-Belarusian Transitional Area». *Contributi italiani al XVI Congresso Internazionale degli Slavisti (Belgrado, 20-27 agosto 2018)*, edited by Laura Salmon et al., Firenze UP, 2018, pp. 79-93.
- . «The Concept of «Dialect» in the East Slavic Tradition and in Western European Languages». *Актуальні проблеми української лінгвістики. Теорія і практика./Actual Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, том XXIX, 2015, с. 7-20.
- . «Language Situation in the District of Ripky (Černihiv)». *Russian Linguistics*, vol. 44, № 2, 2020, pp. 177-201. DOI: 10.1007/s11185-020-09226-x.
- . *On the Nature of Suržyk: A Double Perspective*. Otto Sagner, 2010. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 75.
- . «An Outline of the Language Situation in Černihiv (Ukraine)». *Wiener Slawistischer Almanach*, vol. 83, 2019, pp. 163-82.
- . «Zwischen Ukrainisch und Weißrussisch: nordukrainische (polessische) Übergangsdialekte des linken Ufers». *Wiener Slawistischer Almanach*, vol. 72, 2013, pp. 35-54.
- Krueger, R. A. *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. 3rd ed., Sage, 2000.
- Preston, Dennis R. *Handbook of Perceptual Dialectology*. John Benjamins, 1999.
- Smithson, J. «Focus Groups». *The Sage Handbook of Social Research Methods*, edited by Pertti Alasuutari et al., Sage, 2008, pp. 357-70.